
ŽIVALSKÉ OMEMBE V PREŽIHOVEM ROMANU *POŽGANICA* IN NJIHOVA PREVERBA V KOROŠKEM MEŽIŠKEM NAREČJU¹

Prispevek izhaja iz Prežihovega romana *Požganica*. Izpisane so povedi, v katerih so omenjene živali, njihov pomen je preverjen na geografskem področju Kota, Plata, Leš, Zagrada in Brdinj v Mežiški dolini, v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in v Kebrovih knjigah *Živali v prisposodobah 1 in 2* (1996, 1998). Naknadno so izpisi iz romana natančneje preverjeni pri izbranih informatorjih in dialektološko zapisani, in sicer leta 1999 v dveh govorih koroškega mežiškega narečja (Zagrad in Kot pri Prevaljah) in naknadno še v govoru Brdinj leta 2010. S primerjavo želimo prikazati, kako se v narečju in omenjenih govorih še danes povezuje živalski svet s človeškim.

Ključne besede: Prežihov Voranc, *Požganica*, živali, koroško mežiško narečje

0 Uvod

Cilj prispevka je poiskati in razložiti živalska poimenovanja v Prežihovem romanu *Požganica* ter na osnovi izpisanih izsekov ugotoviti, kako so bili le-ti živi leta 1999 in 2010 v Mežiški dolini.²

1 Lovro Kuhar - Prežihov Voranc: *Požganica*

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc (od leta 1893, Podgora nad Kotljami, do leta 1950, Maribor) je bil socialni realista, proletarski pisatelj, avtor kmečkih zgodb in vojnih

¹ Prispevek je spremenjen in dopolnjen iz diplomskega dela Vanje Benko *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju* (1999). Mentorica: red. prof. dr. Zinka Zorko. Maribor: Pedagoška fakulteta.

² V okolici Prevalj, od koder sem doma, in v okolici Kotelj, kjer je bil doma Prežihov Voranc.

romanov. V romanu *Požganica* (1939) je pozornost usmerjena na dogajanje na Koroškem in je dokument prevratnih dni v koroškem delu naše domovine. Gre za kolektivni roman, ki nima glavne osebe in tudi ne kake ljubezenske zgodbe. Človek je presojan predvsem kot družbeno bitje. Prikazani so boj za svobodo Koroške in revolucionarni dogodki v Mežiški dolini ter med Jazbinci v letih 1918–1920. Prepletajo se socialna in narodnostna vprašanja. Roman odlikujejo lokalni dialektizmi, oblikovanje oseb, opis resničnega življenja v vsej razsežnosti in bistvenih značilnostih, živi izklesani in trdni ljudje, robot in prepričljiv jezik. Prežihov slog je krepak, stvaren, nazoren, slikovit, prepleten s koroškimi izrazi. Oblike osebnih imen čustveno in krajevno barvajo umetniško besedilo.

2 Koroško mežiško narečje

Koroška narečna skupina sega na območje Slovenije, Avstrije in Italije oziroma od Rezije v Italiji na zahodu do Selnice na vzhodu. Podjunsko narečje kot eno od štirih narečij seže z mežiškim in severnopohorsko-remšniškim podnarečjem tudi v Slovenijo (Zorko 1998: 303–315). Mežiško narečje govorijo ljudje v dolinah reke Meže in Misljinje. Na vzhodu meji na koroško severnopohorsko in na štajersko pohorsko, na jugu pa na zgornjesavinjsko in srednjesavinjsko narečje. Izgubilo je razliko med visoko in nizko intonacijo, besedna intonacija je padajoča, ohranja se pojoča stavčna melodija. Vokalni sistem mežiškega govora pozna dolge, kratke in nenaglašene samoglasnike ter dvoglasnike (*ie* → *i:ə*, ki se je razvil iz *jata*, in *uo* → *u:ə*, ki se je razvil iz etimološkega *o*). Pogosta je moderna vokalna redukcija, v soglasniškem sestavu švapanje (premena nekoč trdega *l* pred zadnjimi samoglasniki v dvoustnični *w*) in štekanje.³ Prežihov govor je bil koroško mežiško narečje oziroma natančneje govor Kotelj, ki povezuje Kotlje, Brdinje, Podgoro, Preški vrh in Uršljo goro.⁴

3 Primerjava Prežihovih živalskih poimenovanj s poimenovanji v koroškem mežiškem narečju

Med branjem *Požganice* smo izpisali vse omembe živali s sobesedilom. Sledilo je iskanje pomena v SSKJ in črpanje informacij o živalih iz obeh Kebrovih knjig *Živali v prisposodobah 1* in *2* (1996, 1998). Na terenu⁵ smo preverjali Prežihove živalske izpise iz romana. Z zbranim in posnetim gradivom smo naknadno dopolnili pomenske razlage. Od vseh informatorjev smo se leta 1999 natančneje

³ Zaradi omejenosti prostora vseh značilnosti koroškega mežiškega narečja tukaj ne navajamo. Več o tem glej Benko (1999); Benko (2008: 219–234); Logar (1993); Greenberg (2002: 27); Mikic (1974); Zorko (1998: 179); Zorko (2009: 33–49).

⁴ O Prežihovem govoru in besedju piše tudi Vačun Kolarjeva (2006: 54–55).

⁵ Leta 1999 smo obiskali 13 hiš. Pogovarjali smo se s 34 informatorji – nekaj jih je v tem obdobju do danes že umrlo; takrat so bili stari od 25 do 79 let, približno enak odstotek je bil moških in žensk, vsi so izvirali iz kmečkega okolja in so bili domačini.

in poglobljeno pogovarjali z dvema⁶, leta 2010 pa smo raziskavo razširili še v bližini rojstnega kraja Prežihovega Voranca – na Brdinjah (naselje pri Kotljah v občini Ravne na Koroškem).⁷ Pri izbranih informatorjih tako v treh govorih koroškega mežiškega narečja⁸ ugotavljamo, ali poznajo in uporabljajo Prežihovo poimenovanje živali v istem pomenu ter ali poznajo še katero povezavo živali z vsakdanjim življenjem in s človekom. Posneto gradivo na terenu je zapisano v dialektološki obliki.

V nadaljevanju prispevka so živali s tiskanimi črkami razporejene v abecednem vrstnem redu.⁹ Pri vsaki so za dvopičjem z arabskimi številkami v poševnem tisku in podčrtano izpisani izseki iz *Požganice*. Puščici sledi vsebinska razlaga izpisane stavka/povedi/zveze. Ta se opira na pričevanja, ki smo jih pridobili na terenu na različnih kmetijah,¹⁰ pri izbranih informatorjih in iz literature. Dialektološko gradivo je zapisano v oglatih oklepajih pri vsakem izpisu iz romana.¹¹ Če se gradivo nanaša na vse ali pa na nobenega od izsekov iz romana, je to navedeno pri vsaki živali na koncu.

GOVEDO ali **ŽIVINA: (1)** *Dovolj dolgo so nas mučili kot ižno živino.* (Prežih 1971: 14) → 'Ižna živina' je s Prežihovo opombo razložena kot 'živina v igu' – v določeni vrsti kravjega jarma, ki se je nekoč uporabljal za delo v strmini. Na nekaterih kmetijah 'igo' še danes lahko vidimo in 'delati/garati kot črna živina' uporabljajo v enakem pomenu, kot je zapisano v SSKJ in pri Prežihu. Vse se nanaša na težaško in garaško delo, ki človeka hitro izčrpa.

[ˈDɔːjst ˈdɔːlgo so ˈnas ˈmaːtrali ko wpˈrɛːžno žiˈviːno. (G)]

(2) *Naraglavci so prava živina.* (Prežih 1971: 126) → Uporabljeno slabšalno v pomenu oznake surovosti človeka oziroma celo kot psovka. Domačini uporabljajo zvezo 'ta je prava živina', ki se v prenesenem pomenu uporablja za oznako pomembnih, vplivnih ljudi oziroma ljudi, ki so pri svojem delu izredno pridni, vztrajni in na neki način že deloma iztrošeni.

[ˈTɔːsti so pa ˈtək ˈkəkər ˈaːna žiˈwiːna. (G)]

⁶ Avgust Šumah (Zagrad 1 a, rojen je 1928. leta, umrl 2006.) – v nadaljevanju označen s (Š); Martin Mori (p. d. Šibovnik; Kot pri Prevaljah 24, rojen 1924. leta) – v nadaljevanju označen z (M).

⁷ Informatorica Neža Gorenšek (Brdinje 22, rojena Zabel, rojena 1923. leta, p. d. Črnjakova, na tej domačiji živi že vse življenje) – v nadaljevanju označena z (G).

⁸ Govori Zagrada nad Prevaljami, Kota pri Prevaljah in Brdinj.

⁹ Zaradi omejitve prostora so izpuščene živali, ki ne živijo s človekom, in živali, vzete iz tujega okolja. Živali, ki so pri Prežihu omenjene 1–2-krat (koza, miš, muha, osel in vol), so zastopane, ker so pogoste v vsakdanji rabi.

¹⁰ Gradivo, ki smo ga pridobili na terenu, je v nadaljevanju navedeno kot »ljudje so poznali še ...«/»ljudje so povedali še ...« ipd. Imen posameznih kmetij, kjer smo izraze slišali, v tem prispevku zaradi omejenosti prostora ne zapisujemo.

¹¹ Od katerega informatorja je pridobljeno, je označeno v okroglih oklepajih na koncu zapisanega (Š, M ali G).

(3) *Vstanite, hej, vstanite, živina zaspana!* (Prežih 1971: 246) → Uporabljeno slabšalno za skupino domobrancev in nehuman odnos do ljudi, ki so jih včasih prebujali tako kot živino (z udarci).

[Štə pa 'tək 'gɑ:rɑ ko ɑnɑ žə'wi:nɑ. (Š) B'lə so p'rɑ:wɑ ž'wɑ:t.¹² (M) 'Tək 'dɔ:uɡo so nɑs 'mɑ:trɑli ko 'čərnɔ ž'wi:nɔ. (Š) 'Mɑ:trɑlj so nɑs ko 'čərnɔ ž'wi:nɔ ɑl pɑ ko ž'wɑ:t. (M) 'Štəi bi pɑ 'tək s'pɑ:u, 'tək 'kəkər 'ɑ:nɑ z'mɑ:trɑnɑ ž'wɑ:t. (G)]

KOKOŠ: (1) *Toda rečem ti, vi imate kurjo pamet!* (Prežih 1971: 131) → 'Imeti kurjo pamet' (*kura* je sinonim za *kokoš*) pomeni 'biti neumen, neinteligenten'. V enaki obliki in pomenu je razložena pri Kebru (1996: 122–147) in v SSKJ.

[Wi: 'mɑ:tə pɑ 'kʉ:rjɔ 'pɑ:mət! (Š) Ti 'mɑ:š pɑ 'kʉ:rjɔ 'pɑ:mət! (M) O, ti si pɑ 'tək 'ɑnə 'pɑ:məti 'tək ko 'ɑnɑ 'kʉ:rɑ. (G)]

(2) *Menda kura še spi.* (Prežih 1971: 195) → S 'kuro' je Prežih označil natakario, ki je bila v zgodnjih urah še vsa zaspana tako kot kure, ki postanejo aktivne šele z nastankom dneva.

[Məndɑ 'kʉ:rɑ še s'pi:je. (M)]

(3) *Bilo je videti, kakor kadar pade jastreb na tropo kokoši.* (Prežih 1971: 274) → Gre za tipično nasprotovanje močnejšega proti šibkejšemu, hitrejšega proti počasnejšemu, napadalca proti žrtvi; v tem primeru jastreba proti kokoši.

[Š'tɔ je b'wɔ pɑ g'li:x 'tək zɑ 'wədət, kɔ bə se 'ɑ:bʉx nɑ 'kʉ:re s'pɔstɔ. (Š) B'wɔ je 'wədət, kɔ dɑ je 'ɑ:bʉx nɑ'pɑ:du 'kʉ:re. (M) O, 'ɑ:bʉx je pɑ 'kʉ:rɔ u'bi:u. (G) 'Šɔp 'kʉ:r se je 'pɑ:su, je pɑ 'ɑ:bʉx p'rəšɔ, sɔ se pɑ rɑzle'tɛ:le. (G)]

KOZA: (1) *Tu zdolaj je bilo temno kot v kozjem rogu.* (Prežih 1971: 279) → Pogostejša kot Prežihova navezava na 'kozy' je povezava 'ugnati koga v kozji rog' – 'premagati koga, biti boljši od njega'. 'Kozji rog' se pri Prežihu nanaša na okolje, v katerem je bilo zelo temno. Na kmetijah smo slišali še: 'bilo je temno ko v mišji luknji' in 'bilo je temno ko v kurji riti'.

[Š'tɔ 'dɔ:le je (b'wɔ) 'tək 'təmno kɔ pɑ u 'kɔ:zjəm 'rɔɡu ɑl pɑ kɔ u 'ri:tj. (Š, M) Čə 'kɔ:zi 'ru:əx 'dɔu w'zɑ:məš, pɑ 'nətər pɔg'lɛ:dɑš u 'təsti 'ru:əx, je pɑ 'təmno 'nətər tək, dɑ se 'nəč nɛ 'vi:di ni'kɑ:mɔr. (G)]

MAČKA in **MAČEK:** (1) *Gabun je bil star maček.* (Prežih 1971: 77) → 'Star maček' označuje človeka – izkušenega, spretnega, prebrisanega moškega, ki se je znašel v vsaki situaciji. Poudarjena je tudi previdnost. Na kmetijah se uporablja tudi 'star lisjak', in sicer kadar želijo poudariti večjo zvitost, prebrisanost in premetenost.

[Biu je s'tɑ:r 'mɑ:čək. (M, Š)]

¹² Koroška beseda *ž'wɑ:t* (v knjižnem jeziku *žival*) v narečju pomeni tudi *živino*.

(2) *Le kdor bi imel mačje oči, bi mogel iz teme razločiti nekaj postav, ki so se plazile okrog hiše.* (Prežih 1971: 83) → 'Mačje oči' kažejo na dober vid v temi. Zveza je živa in pogostokrat rabljena v vsakdanjem govoru.

[Ma: 'mačje o'či:əse. (Š) Štət 'ma 'ma:čje o'či:əse. (M) 'Ma 'ma:čje o'či:əse – t'əsti ko 'ma 'mi:xno po'se:uno 'o.ke. (G)]

(3) *To niso mačje solze.* (Prežih 1971: 153) → Pri Prežihu in še danes to pomeni: 'to ni majhna, nepomembna stvar' (razloženo v *SSKJ* in pri Kebru (1996: 193–221)).

[Š'tə pa 'ni:so 'ma:čje 'sə:uze. (Š) Š'tə 'ni:so 'ma:čje 'sə:uze. (M) 'Tə pa ni 'tək ko pa 'ma:čje 'sə:uze – če ni b'wə 'tək 'kaj 'wa:xko za na'rət, da je 'tək 'bəl 'trə:ba 'bə:wə kaj za 'və:det. (G)]

(4) *Predli so okrog Labočanov kot mačka okrog mišje luknje.* (Prežih 1971: 292) → Prežih to uporablja v smislu, da se je skupina 'volkswehrovcev' hotela prikupiti skupini Labočanov. Svojih namenov niso hoteli povedati, hoteli so ovinkariti. V *SSKJ* in pri Kebru (1996: 193–221) ni zapisano 'presti okoli mišje luknje', ampak 'hoditi okrog vrele kaše'. Med ljudmi je zveza v narečju še živa, le da so 'kašo' zamenjali 'igličji/jigličji' in da ne uporabljajo glagola 'presti', temveč 'hoditi'; pomen je enak.

[Xə:dli so o'kəwo 'kəkər 'ma:čka o'kəwo u'rə:ləx je:g'li:čəu. (Š) 'Xə:dli so o'kəwo 'kəkər 'ma:čka o'kəwo 'mi:šje 'lu:kne/o'kəwo w'rə:le 'ka:še/o'kəwo i:g'li:čəu. (M) 'Tək 'hə:di 'tam o'kə:wu 'kəkər 'ma:čka o'kə:wu w'rə:le 'žu:pə/w'rə:lix j'ig'li:čəv. (G)]

(5) *Iz svojega skrivališča je kakor mačka sledil slehernemu gibu odkritega lovca.* (Prežih 1971: 325) → Nanaša se na mačjo sposobnost skrivanja in opazovanja. Šantač je pozorno opazoval gibanje lovca Nadlarja.

MIŠ: (1) *Ljudje so se poskrili v mišje luknje.* (Prežih 1971: 76) → Prežih je s tem označil ljudi (trgovce, uradnike, oblastnike, učitelje), ki so se prve dni prevrata poskrili v skrivališča. Primerja jih z mišjimi luknjami, z majhnimi skrivališči, ki jih je težko odkriti. Ljudje to uporabljajo v pomenu skrivanja, pogosto rečejo, da so se otroci poskrili v mišje luknje, kadar jih ne najdejo.

[Lədĭ so se posk'rəlĭ u 'mi:šje 'wu:kne. (Š) Sk'rəlĭ so se u 'wu:kne ko 'mi:ši. (M) Posk'rəlĭ so se u 'mi:šjo 'wu:kno. (G) Sk'rəlĭ so se 'nət u 'ka:ke 'kə:te, da bi 'jix g'do ne 'na:šu. (G)]

MUHA: (1) *Obletavajo ga kot muhe govno.* (Prežih 1971: 374) → Uporabljena je lastnost muh, da so nadležne, niso izbirčne in gredo na vse stvari, ki so za njih zanimive. Pri Kebru (1996: 235–246) in v *SSKJ* je ta lastnost zapisana s frazemom 'iti kot muhe na med', Prežih pa je uporabil povezavo z 'govnom', s čimer je poudaril neizbirčnost muh, ki gredo tudi na »drek«/blato. Na kmetijah smo zasledili še: 'obletavati ga kot muhe govno' in 'iti kot muha na drek'. Domačini besedo 'drek' (prevzeta iz nemščine: *der Dreck*) uporabljajo v smislu

‘umazanije’ (Snoj 1997: 101), beseda ‘govno’ pa v praslovanščini označuje živalske in človeške iztrebke (Snoj 1997: 153), v SSKJ pa je pod prvo razlago razloženo, da se danes ta beseda uporablja za živalske iztrebke, pod drugo razlago pa beseda označuje tudi malovrednega, nepomembnega človeka. Morda lahko v narečju zmanjšano uporabo besede ‘govno’ v današnjem jeziku razložimo tudi s povezavo, da je v času Prežiha bilo v naših krajih večje število srbskih vojakov, kajti ta beseda je tudi njihova in se uporablja v smislu blata (Juranič 1972: 242).

[Li:ətajo o'kɔwo n'je:ga 'kəkər 'mu:xe o'kɔwo d're:ka. (Š) 'Li:ətajo o'kɔ:wo n'je:ga ko 'mu:xe o'kɔwo d're:ka. (M) G're ko 'mu:xa na d're:k. (M) O'kɔ:wo 'šətəga pa 'li:ətajo 'tək 'mu:xe ko 'mu:xe o'kɔ:wo d're:ka. (G)]

(2) *Izbij mu njegove trmaste muhe iz glave.* (Prežih 1971: 403) → Zapisano v SSKJ in pri Kebru (1996: 235–246), vendar z razliko, da pridevnik ‘trmaste’ ni zapisan in ga je dodal Prežih, namesto glagola ‘prepoditi’ (ki je zapisan v SSKJ) je zapisal ‘izbiti iz glave’ v pomenu ‘neprimerne, nezaželene misli, načrte ali zahteve’. Na terenu je slišati še ‘zbiti komu muhe z/iz riti’ (pomeni, da ga je treba natepsti, da bo priden).

[Š'tək sə 'tərmast, da ti bə m'əɾɔ 'təste t'wo:je 'mu:xe z 'bu:če z'bət. (Š) Z'bi: mo 'mu:xe z g'wa:we/z 'ri:ti! (M) 'Dɔbi 'ši:bo pa mo z'bi: 'mu:xe z 'ri:ti! (M) 'Šət je pa 'tək 'tərmast, ko bi 'mu:xo ɥ g'wa:wi 'me:ɥ. (G)] ['Šət je pa 'tək 'si:tən 'tək ko pa 'ana 'mu:xa. (G)]

OSEL: (1) *Letos se pa lahko obrišeš za svoje vreče, kajti rad bi poznal tistega osla, ki bi še kaj dal.* (Prežih 1971: 108) → Prežih je povezavo z oslom uporabil v pogovoru župnika Repa in kmeta Lušina, v smislu razmišljanja župnika, da v tekočem letu ne bo ničesar več dobil zastonj. Podobna razlaga za oznako neumnega človeka je v SSKJ.

[ʔ'rat bə 'po:znɔ 'tə:stga 'o:swa, ko bə še 'kaj 'daɥ. (Š) 'Šətga 'o:swa bə 'rat 'po:znɔ, ko bə še 'kaj 'daɥ. (M) 'Šət je pa 'tək ko 'an 'o:soɥ. (G)]

PES: (1) *Začele so mu habe rasti in sem ga po pasje nagnala.* (Prežih 1971: 73) → Nanaša se na odraščajočega mladeniča, ki ga je Šoga (pijanka, prostitutka) po pasje nagnala – neusmiljeno, brezpogojno kot psa. ‘Habe’ so ‘peruti ali krila pri ptici’. ‘Začele so mu habe rasti’ pomeni, da je ‘postal domišljav’. V SSKJ je zapisano ‘mu že raste greben’, kar pomeni, da postaja domišljav, prevzetan. Na kmetijah po Koroškem uporabljajo še: ‘po marš nagnati ko psa’, ‘po pasje nagnati’ (pomeni ‘pokazati komu vrata’), ‘so mu habe zrasle’ (človeka, ki postane mogočen in vzvišen).

[Za'čɛ:le so mo 'xa:be ras'tət pa je ga po 'pa:jsjo nag'na:w. (Š) Za'čɛ:le so mo 'xa:be ras'tət pa je po 'pa:jsjo nag'na:wa al pa 'ma:ř 'wɔ:ntə. (M) 'Ki:ri je 'za:ču 'bit mo'gɔ:čən 'pər 'xi:ši, so ga pa 'pɔle po 'pa:jsjo nag'na:li. (G) Če je 'ki:ri sit'na:ro, so 'ga po 'pa:jsje 'wɔ:nta nag'na:li. (G)]

(2) *Ob najmanjši priliki se je zarežal kot pes.* (Prežih 1971: 77) → Pri Prežihu gre za oznako Gabuna v pomenu 'oglasiti se z zamolklim, grozečim glasom'. V SSKJ je zapisana le zveza 'zarežati se', ki pomeni 'jezno zavpiti', a ne v povezavi s psom.

[Za'rɛ:žɔ se je ko 'pəs. (Š, M)]

(3) *Bil je mišljenja, da se da vse najbolje opraviti s pasjim bičem.* (Prežih 1971: 220) → 'Pasji bič' je najverjetneje 'jahalni bič' in ga Prežih uporablja v prenesenem pomenu, da se da vse opraviti s prisilo. Ljudje te zveze ne uporabljajo več, slišati pa je povezavo z 'ježevko', 'bikovko' ali 'gajžlo'.

[ʔTi: 'mi:sliš, da bə s 'pa:sjem 'bi:čo ũ'se na'rɛ:do. (Š) 'Šət bə sə zas'lu:žɔ 'bi:kouçe. (M) Če 'ki:ri ne ũ'bɔ:ga, 'pɔl ga z 'gɛ:žli na'te:pejo. (G)]

(4) *Nas sovražijo kakor stekle pse!* (Prežih 1971: 230) → Pomeni, da nas preganjajo kakor pse, ki so zboleli za steklino. Ta zveza ni več živa, prisotna je povezava 'žleht je ko stekel pes', 'fentali nas bojo ko steklega psa' in 'obnaša se ko stekel pes'.

[Nas 'fɛ:ntajo 'tək ko pa 'pəse. (Š) 'Fəntalə nas 'bɔ:jo ko 'pəse. (M) 'Li:ətə/ob'na:ša se ko s'tɛ:ko ɛpəs. (M)] [G'na:ũ ga je ko 'pəsa. (M) G're za 'nəmo ko 'pəs. (M)]

PETELIN: (1) *Ali ga vidiš, petelina!* (Prežih 1971: 42)

[ʔŠəti je pa 'tək mo'gɔ:čən ko 'an petə'li:n. (G)]

(2) *(...), ki so mu že začele habe rasti (...).* (Prežih 1971: 73) → Pomeni, da je moški postal mogočen, vzvišen.

[Šo'pi:ri se ko pete'li:n na g'nojo. (M) 'Šəti je pa 'tək mo'gɔ:čən g'ra:tu, da bi 'kər s'xa:bu. (G)]

(3) *Srdga je vžgal, da ga je dvignilo na pete kot mladega petelina.* (Prežih 1971: 79) → Gre za pogosto uporabljeno obliko v smislu 'bahavosti, oblastnosti in nadrejenosti'. Oznaka se nanaša na nadpaznika Gabuna. Uporabljeno tudi v SSKJ in pri Kebru (1996: 122–147).

[D'wi:gnawo ga je na 'pe:te ko m'wa:dga pete'li:na. (Š)]

(4) *Ta rdeči petelin!* (Prežih 1971: 119) → V kontekstu celotnega besedila je z 'rdečim petelinom' Prežih označil Pasterka. Pripisal mu je vlogo voditelja v uporu, z izrazom 'rdeč' pa je opredelil njegovo politično prepričanje. Zveza ni razložena ne v SSKJ in ne pri Kebru.

[ər'dɛ:či pete'li:n je pa 'ɔ:ɟən. (G) Po'ka:zu se je ər'dɛ:či pete'li:n.¹³(G)]

¹³ *Rdeči petelin* je tako lahko združena metafora za lastnosti petelina in za ogenj, ki je v tem primeru prisposoba za 'revolucijo, spremembo' (tudi SSKJ ima ekspr. posaditi, spustiti komu /rdečega/ petelina na streho, zažgati komu hišo).

(5) Tako so morali ti petelini utihniti. (Prežih 1971: 225) → V pomenu ‘ti važiči, mogočneži’.

[ˈTək so ˈmərli ˈšəti peteˈli:ni uˈtəxnt. (Š) Šˈtək so ˈmərli ˈšəti petˈli:ni ɹˈtəxnt. (M)]

(6) V njegovem vejevju se je razkošatil rdeči petelin. (Prežih 1971: 439) → Med domačini in v *Požganici* ‘rdeči petelin’ simbolizira ‘ogelj’, revolucijo.

[ˈŠət əˈdɛ:č petˈli:n! (Š) ˈŠət əˈdɛ:č peˈtəlɪn! (M) ɹ njeˈgɔ:ɹmo ˈləsɔ je əˈdɛ:č peteˈli:n ɹˈse fɛˈdɛ:rbo. (Š) Məˈdɔ:nə, ˈkək ˈčʉ:dɹ pˈwə:mən je ˈgərta po dˈrɛ:ɹjo šˈwi:gnɔ! (Š) ˈŠəti ˈɔ:jɹɹ je šˈwi:gnɹ ko ˈka:čj ˈrɛp/ko ˈka:čj ˈje:zik/ko bˈli:sk po ˈləsɔ. (M) Šˈrɛ:wə je ɹˈdɑ:rwa, ko bə ˈka:ča ɹˈsi:əkawa./Šˈrɛ:wə je ɹˈdɑ:rwa in ˈɔ:jɹɹ se je poˈtɛ:gnɹ na ɹˈse ˈkɔnce. (M)]

SVINJA in PRAŠIČ: Med domačini je izraz ‘svinja’ v prenesenem pomenu zelo pogost. Prežih jo uporablja v dveh pomenih, in sicer kot (1) oznako ničvrednega, malovrednega človeka in (2) psovko, predvsem za pijanega človeka ali izdajalca.

(1) Ta svinja je zadnje dni čisto odpovedal. (Prežih 1971: 28)

[ˈŠəta sˈvi:nə je ˈza:dne dˈni: ˈči:st ɹpɔˈwi:ədwa. (Š) ˈŠəta sˈvi:nə je ˈza:dən ˈca:jt ˈči:st ɹpɔˈwi:ədwa. (M)]

(2) Svinja, ta major, čisto navadna, stara prasica! (Prežih 1971: 29)

[ˈŠəti je pa ˈtək ko ˈan pˈra:sec ˈtam. (G)]

(3) Tu imaš, svinja, ha, tu imaš! (Prežih 1971: 38)

(4) Bil je resnična svinja. (Prežih 1971: 47)

(5) Kje je ta svinja? (Prežih 1971: 127)

[ˈKɛ: je ˈšətɔ sˈwəne? (Š) ˈKɛ: je ˈšətə sˈwi:nə? (M)]

(6) Tega prasca ni škoda. (Prežih 1971: 203) → ‘Prasec’ je v tem primeru oznaka za oderuha Gnido, ki so ga na podel način ubili.

[ˈŠədga pˈra:sca ni šˈkɔ:da. (Š) ˈŠədga pˈra:sca ni šˈkɔ:da. (M) ˈŠədga ni ˈrɛs ni šˈkɔ:da, ko je ˈtək žˈlɛ:xt ˈbiɹ. (G)]

(7) Prasica je skoraj vse počrepala. (Prežih 1971: 272) → ‘Prasica’ je tu mišljena kot psovka.

[ˈŠˈti je pa sˈkɔr úˈsé počˈré:pu. (G)]

(8) To je čisto navadna svinja, ki ga je osemnajstega leta iskala vsa Mežiška dolina. (Prežih 1971: 455)

[ˈŠət je ˈči:st naˈwa:dna sˈwi:nə! (Š) ˈŠət je ˈčist naˈwa:dna sˈwi:nə! (M)]

(9) *Kakor razjarjen merjasec je sekal sem in tja po sobi.* (Prežih 1971: 197) → Prežih je ‘merjasca’ uporabil kot oznako za ‘nemirnega, že skoraj nasilnega, jeznega človeka’. Pri Prežihu se nanaša na krčmarja v Celovcu, ki govori o političnih in socialnih razmerah tik po prvi svetovni vojni. Označuje zelo grobo govorjenje. Na obiskanih kmetijah ta izraz uporabljajo za oznako ‘razjarjenega človeka, ki postaja že nasilen’. V SSKJ je prvi pomen besede ‘merjasec’ odrasel samec prašiča, drugi pomen pa označuje pohotnega, nasilnega moškega (krčmar je bil v romanu nasilen). V SSKJ in pri Kebru (1998: 250–259) so besedne zveze v zvezi ‘s svinjo’ rabljene v podobni zvezi kot pri Prežihu in v današnji vsakodnevni rabi.

[ˈTək je ˈsɛ:ku ˈtəm ˈsəm pa ˈtɔ:ta po ˈsɔ:bi ko an mərˈjasc. (Š) ˈXɔdo je ˈsəm pa ˈtɔ:ta po ˈso:bi ko ˈxu:t mərˈjasc. (M)] [ˈŠɛti je pa ˈtək zaˈma:zan ˈkəkər ˈana sˈwi:ja. (G)]

VOL: (1) *Pijani Tiče ga je pogledal kakor zaboden vol.* (Prežih 1971: 288) → Na terenu splošno znana zveza, zapisana v SSKJ in pri Kebru (1996: 59–121), in sicer v smislu ‘neumno gledati’. Zanimivo je, da je v nasprotju s Kebrom pogostejša zveza ‘zabodeno gledati kot vol’, med domačini na obravnavanem območju pa so bolj uporabljene povezave ‘gledati zabodeno kot bik’ in ‘gledati kot bik v nove duri’, oboje v istem pomenu.

[ˈTək ˈgərdo je pogˈlɛ:do ko ˈwo:ɥ. (Š) Pogˈlɛ:do ga je ko zaˈbo:den ˈwɔɥ/ˈbik ˈnɔwe ˈdu:rj. (M)]

(2) *Glava mu je zamahedrala na volovskem vratu kakor suha kvoca v vetru.* (Prežih 1971: 289) → Nanaša na plečatega in močnega moškega, ki je kljub svoji moči v pretepu potegnil krajši konec. ‘Kvoca’ je narečno ‘posušena hruška’.

[Gˈwa:wa mo je zamaxedˈra:wa na woˈlɔ:ɥskem vˈra:to ˈkəkər ˈsu:xa kˈwɔ:ca ɥ ˈwɛ:tro. (Š) Na dˈri:əwo osˈta:ne ˈka:ka gˈru:ška, da se ˈtək posuˈši; ˈpɔl smo pa pˈra:jli, da je ˈtək ˈsu:x ˈkəkər ˈana kˈwɔ:ca. (G)]

4 Ugotovitve

V romanu smo našli 74 omemb vseh živali v različnem kontekstu. V njih je predstavljenih 35 živali: 33 (94 %) jih je iz domačega okolja in dve (6 %) iz tujega okolja. Le-te bi lahko po Eriki Kržišnik (1994) razdelili na (1) *živali, živeče v domačem okolju*: (a) *živali, živeče s človekom* (14–42,4 %: bik, gos, govedo ali živina, kokoš, koza, mačka in maček, miš, muha, osel, oven, pes, petelin, svinja, vol) in (b) *živali, ne živeče s človekom* (19–57,6 %; ne živijo neposredno s človekom v/na njegovem domu, ampak so posredno povezane z njegovim življenjem: čebela, črv, deževnik, glista, jazbec, jelen, jež, kača, krt, medved, osa, podlasica, ptič in ptica, sova, trot, volk, vrana, zajec, žaba) ter (2) *na živali, živeče v tujem okolju* (2–6 %; ne živijo v naših krajih: jastreb, tiger). Informatorji so

poznali 65 (87,8 %) Prežihovih živalskih omemb iz *Požganice*, samo devet zvez (12,2 %) je bilo takšnih, ki jih ni poznal nihče od njih.¹⁴

Ugotovili smo, da je Prežih v romanu *Požganica* največkrat omenil *svinjo* (devetkrat – 12,2 %), na drugem mestu je *petelin* (šestkrat – 8,1 %), sledijo *mačka* in *maček* (petkrat – 6,8 %), *pes* (štirikrat – 5,4 %), po trikrat (4,1 %) so omenjeni *govedo*, *jazbec*, *jež*, *kokoš*, *medved*, *osa*, *ptica* in *ptič*, po dvakrat (2,7 %) *čebela*, *gos*, *krt*, *muha*, *sova*, *vol*, vse druge živali (*bik*, *črv*, *deževnik*, *glista*, *jastreb*, *jelen*, *kača*, *koza*, *miš*, *osel*, *oven*, *podlasica*, *tiger*, *trot*, *volk*, *vrana*, *zajec*, *žaba*) pa po enkrat (1,4 %).

Individualnih Prežihovih variant besednih zvez v povezavi z živalmi je natanko 24.¹⁵ Slaba tretjina (32 %) vseh Prežihovih živalskih besednih zvez je samo njegovih in jih v literaturi, ki smo jo prebirali, nismo nikjer našli.

5 Sklep

Skozi analizirane omembe živali iz *Požganice* se nam največkrat odkrivajo ljudje s svojimi slabimi lastnostmi, z jezikom so junaki in pokrajina prikazani živo in resnično. Tako je mogoče odkriti tudi prvobiten človekov odnos do živalskega sveta in narave. Živali v vsakdanjem govoru ne nastopajo le kot primerjalna fizična pojavnost ali lastnost, ki se ji nekaj pripisuje, ampak so lahko poimenovani in preneseni na človeka tudi načini njihovega obnašanja, ne da bi bila žival sploh poimenovana. Prežih je primerjal ljudi z živalmi, s katerimi je bil v stiku, to je iz svojega govornega področja (razen dveh iz tujega okolja: jastreba in tigra), na ljudi oziroma osebe iz romana *Požganica* je prenašal njihove dobre in slabe lastnosti ali dejanja.

Nekatere živalske omembe, ki so bile v rabi v Prežihovem času, so do danes izumrle, nekatere so se deloma spremenile in aktualizirale zaradi načina življenja, časa in družbenih sprememb, večina pa je še živih. To dokazujejo analize na terenu, saj so informatorji poznali 65 (87,8 %) od 74 Prežihovih živalskih omemb iz *Požganice*, samo devet zvez (12,2 %) je bilo takšnih, ki jih ni poznal nihče od njih.

Prispevek z analizo živalskih omemb iz Prežihovega romana *Požganica* potrjuje dejstvo, da je pisatelj kljub temu da je na pisni jezikovni ravni uporabljal knjižni zborni jezik, za doseganje večje ekspresivnosti in krajevne obarvanosti ohranjal

¹⁴ *Rdeči petelin* je tako lahko združena metafora za lastnosti petelina in za ogenj, ki je v tem primeru prispodoba za 'revolucijo, spremembo' (tudi SSKJ ima ekspr. posaditi, spustiti komu /rdečega/ petelina na streho, zažgati komu hišo).

¹⁵ Zaradi omejenosti prostora tukaj navajamo samo tri, ki so nam osebno najbolj zanimive. Te so: *Mežica je šumela kot razdražen osji mehur*; *Županc je nervozno zaosal po stolu*; *Glava mu je zamahedrala na volovskem vratu kakor suha kvoca v vetru*.

koroško narečno besedje in narečne možnosti upovedovanja oziroma pri pisanju izhajal iz svojega govora – koroškega mežiškega narečja.

Viri in literatura

Bajec, Anton (et. al.), 1970–1991: *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU, DZS.

Benko, Anja, 2008: Podjunsko besedje v zbirki Luke Sienčnika (1904–1989) in danes na Strojni. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami/Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk [2.–4. 2010]: konferenčni zbornik*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 219–233.

Benko, Vanja, 1999: *Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju*. Diplomsko delo. Mentorica: Zinka Zorko. Maribor: Pedagoška fakulteta.

Debenjak, Doris, 2008: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: DZS.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1966: *Lovro Kuhar – Prežihov Voranc. Zbrano delo. Šesta knjiga: Požganica*. Ljubljana: DZS.

Gooders, John, 1998: *Ptiči Slovenije in Evrope*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Greenberg, Marc L., 2002: *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Aristej.

Jurančič, Janko, 1972: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.

Karničar, Ludvik, 1994: Živali v frazeologiji koroških slovenskih narečij. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*. Celovec: Mohorjeva družba. 119–126.

Keber, Janez, 1996: *Živali v prisposodbah 1*. Celje: Mohorjeva družba.

Keber, Janez, 1998: *Živali v prisposodbah 2*. Celje: Mohorjeva družba.

Kržišnik, Erika, 1987/1988: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

Kržišnik, Erika, 1994: *Pouk slovenščine malo drugače*. Mengeš: Different. 91–102.

Kržišnik, Erika, 1994: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih prozih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.

Kržišnik, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–154.

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc, 1971: *Požganica*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Naša beseda).

Kuhar, Lovro - Prežihov Voranc, 1996: *Požganica*. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev). 415–514.

Logar, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lorenci, Marija, 1966: *Narečne posebnosti v Prežihovi Požganici*. Ravne na Koroškem: Gimnazija.

Majdič, Viktor, 1970: Frazeologija. *Naši razgledi* 19/5 (436). 138–139.

Mikić, Janez, 1974: *Govor vasi Šentanel*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.

Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.), 1993: *Prežihov Voranc: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum.

Müller, Wener, 1989: *Ptice Slovenije, mali priročnik*. Koper: Društvo za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije.

Snoj, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Toporišič, Jože, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vačun Kolar, Marija Irma, 2006: *Jezik in slog v pisateljevih literarnih besedilih*. Slovenj Gradec: Cerdonis.

Zorko, Zinka, 1993: Dialektizmi v Prežihovem romanu Jamnica. Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.): *Prežihov Voranc: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum.

Zorko, Zinka, 1994: Samoglasniški sestavi v slovenskih narečnih bazah (ob izbranih narečnih besedilih). Orožen, Martina (ur.): *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (27. 6.–16. 7. 1994): *zbornik predavanj*. 325–343.

Zorko, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo. 290–302, 303–315, 178–188.

Zorko, Zinka, 2002: Slovenska obmejna narečja. Jesenšek, Marko (ur.): *Nacionalno, regionalno, provincialno/Slovenski slavistični kongres, Maribor, 3.–5. oktober 2002*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Zorko, Zinka, 2009: Koroško mežiško narečje v luči novih glasoslovnih raziskav. *Slavia Centralis* 2/2. 33–49.